
کاروند تصوف

جلد اول

تصوف و تاریخ

پژوهش و نگارش

محمد رضا قنبری

انتشارات سخن، تهران

سرشناسه	: قنبر، ۱۳۳۴-
عنوان و نام پدیدآور	: کاروند قنبر، پدیدآور: محمد رضا قنبری.
مشخصات نشر	: تهران: نشر سخن، ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری	: ج ۳.
شابک	دوره: 1-978-964-372-985-8؛ 4-978-964-372-986-8؛ ج ۳: 978-964-372-987-8
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
مندرجات	: ج ۱. تصوف و تاریخ؛ ج ۲. تاملات و تمیزات؛ ج ۳. کرامات و مقامات
موضوع	: حلاج، حسین بن منصور، ۲۳۴-۳۰۹ق. نقد و تقسیم
موضوع	: تصوف. تاریخ.
موضوع	: Sufism. History.
موضوع	: شعر عرفانی فارسی؛ قرن ۳ق.
موضوع	: Sufi poetry, Persian. 9th century
رده بندی کنگره	: BP ۲۷۸/۴
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۸۹۲۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۹۷۵۹۷۸

ادبیات سخن

تهران، خیابان انقلاب، خیابان سنبله، خیابان وحید نظری، شماره ۴۸

تلفن: ۶۶۹۵۳۸۰۴، ۶۶۹۵۲۱۰۰۵، فکس: ۶۶۴۰۵۰۶۲

www.sokhanpub.com

E-mail: sokhan@sokhanpub.com

کاروند تصوف

جلد اول: تصوف و تاریخ

پژوهش و نگارش: محمدرضا قنبری

ویراستار: مینا مهید راد

خوشنویس: استاد مهدی فلاح

لیتوگرافی: صدف چاپ: آزاده

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۹ تیراز: ۱۱۰۰ نسخه

همه حقوق محفوظ است.

شابک: دوره: ۱-۹۸۵-۳۷۲-۹۶۴-۹۷۸؛ ج ۱: ۴-۹۸۴-۳۷۲-۹۶۴-۹۷۸

ج ۲: ۸-۹۸۶-۳۷۲-۹۶۴-۹۷۸؛ ج ۳: ۵-۹۸۷-۳۷۲-۹۶۴-۹۷۸

تلفن تماس برای تحویل کتاب در منزل یا محل کار: ۵-۶۶۹۵۳۸۰۴

فروش آنلاین و پشتیبانی سایت: ۶۶۹۵۲۹۹۶

فهرست مطالب

۱۹	باور نگارنده.....	فصل اول: خاستگاه و گوهر تصوف
۲۰	تصوف؛ واکنشی منفی در برابر خلفا.....	منشأ پیدایش.....
۲۰	تصوف؛ حماسه روح آریایی!.....	پدیده‌ای اصیل.....
۲۲	آیین بهاء و شریعت هندوان.....	دیدگاه نیکلسون.....
۲۳	نظریه‌های.....	نظر پطروشفسکی.....
۲۶	تصوف؛ آینه‌ای از متن اسلام.....	منشور فکری هانری گربن.....
۲۷	همراهی تصوف و فلسفه.....	اتصال تصوف به خاندان پیامبر.....
۲۸	دیدگاه اقبال لاهوری.....	اولین حلقه زنجیر.....
۳۵	مشابهت‌های تصوف و بودیسم.....	قول ویلیام جیتیک.....
۳۶	قول ملکم.....	تلخیص استاد فروزانفر.....
		رویاریویی با فقیهان.....
		تفاوت الفقهاء.....
		نگاه هنری به الهیات.....
		شرح دیدگاه استاد شفیمی کلکنی.....
		کاربرد زبانی متون.....
		تصوف؛ نوعی جهان‌بینی.....
	فصل دوم: تصوف و تشیع	
۳۷	تبار واحد.....	
۳۷	نظر استاد سید حسین نصر.....	
۴۰	تصوف در مقابل تشیع.....	
۴۲	اقوال مشایخ.....	

تصوف؛ سرچشمه انحطاط ملل شرق	۹۱
نوشته میرزا آقاخان کرمانی	۹۱
قول سید احمد کسروی	۹۳
عقیده نگارنده	۹۳

فصل چهارم: نقدهای درون فرقه ای

دیدگاه ابومنصور اصفهانی	۹۸
فتوای امام محمد غزالی	۹۸
صوفی، متصوف، مستصوف	۹۸
آفات فتوت	۹۹
قول ابوالقاسم قشیری	۱۰۰
عقیده سلمی	۱۰۱
نظر مؤلف کتاب شرح التعرف	۱۰۲
روایت محمد بن منور	۱۰۳
دیدگاه شیخ اشراق	۱۰۴
شرح عبدالقادر گیلانی	۱۰۵
نک سبزه‌ش شیخ علاءالدوله سمنانی از	
تصوف	۱۰۷
نقد شرح احیاء جام از صوفیه	۱۰۸
نقدای شیخ شهاب الدین عمر سهروردی	۱۱۰
سروده حکیم نسی غزالی	۱۱۲
شعر عبدالرحمن جامی	۱۱۴
نقد هجویری	۱۱۵
قول مؤلف التمعن	۱۱۷
نقد نظر استاد فروزانفر	۱۱۸
دو نمونه متفاوت: نجم الدین کبری و نجم الدین	
رازی	۱۲۰
شجاعت و جنگاوری مولوی!	۱۲۷
حقیقت سفر بهاء‌ولد به روم	۱۲۹
نقد سیره عملی شیخ نجم الدین رازی	۱۳۰

مذهب مختار مشایخ	۴۳
حکایت پدر مولانا	۴۳
دیدگاه ادوارد براون	۴۶
قول مؤلف اسرار التوحید	۴۷
قضیه شیخ خلیفه سبزواری و شیخ علاءالدوله	
سمنانی	۴۹
حقیقت مذهب مشایخ	۵۰
مذهب حسی	۵۱
حکایت خواجه نظام الملک	۵۵
مشرّب سلطان ولد	۵۶
تسنن؛ شرط تصوف	۵۶
نوع مناسبات اسلام و عرفان	۵۸

فصل سوم: تصوف در بوته نقد

فصل مشترک تعریف تصوف	۶۱
اقوال مشایخ	۶۱
دیدگاه امام محمد غزالی	۶۳
سلوک غزالی با حاکمان	۶۶
تصوف؛ دانش تأویل	۶۷
آفات تأویل، قول علامه طباطبائی	۶۸
تصوف در بوته نقد	۷۳
قول مؤلف حدیقه الشیعه	۷۴
ردیه نویسی در عصر صفویه	۷۸
دیدگاه حاج ملا احمد نراقی	۷۹
شرح جیمز موریه	۸۳
نوشته حاج زین العابدین شیروانی	۸۴
شیروانی و حاج میرزا آقاسی	۸۶
سخنان ابن جوزی	۸۷
نظر استاد همانی	۹۰
مدعای استاد شفیعی کدکنی	۹۱

۱۶۵	کرامات مغولان!
۱۶۷	ماجرای پیر یعقوب باغستانی
	همراهی خواجه با تصوف سیاسی
۱۶۸	اسماعیلیه
۱۶۹	حکایت بولغان خاتون
۱۷۰	کرامت چنگیزخان
۱۷۳	فرجام کار خواجه دانشور

فصل هفتم: مولوی و سلاجقه

۱۷۶	پیوند تصوف و قدرت
۱۷۷	ارادت طرفینی
۱۷۹	مناسبات مولوی و معین الدین پروانه
۱۸۰	پایان کار معین الدین پروانه
۱۸۴	ملاحظات سیاسی مولوی

فصل هشتم: تصوف خانقاهی

۱۸۷	سنت خانقاه‌سازی
۱۸۸	گزارش بن بطوطه
۱۸۸	روایات ابن جریر اندلسی
۱۸۹	گرسنگان و هکیم
۱۸۹	اساس بنای خانقاه
۱۹۱	اهداف مشایخ
۱۹۲	قول استاد فروزانفر
۱۹۳	نظر استاد متوجه مرتضوی
۱۹۴	تصوف خانقاهی؛ تقویت نظام سلطه
۱۹۵	آسیب تصوف خانقاهی

فصل نهم: تصوف سلطانی

۱۹۷	تحصیل ثروت
۱۹۸	دارایی خواجه عبيدالله احرار

۱۳۳	نقد شیخ احمد جام
۱۳۴	خواستاری قدرت صوری
۱۳۴	نقد‌گزنده عبيد زاکانی

فصل پنجم: صوفی نوازی مغولان

۱۳۷	تاراج و غارت
	مناسبات مغولان با شیخ صفی‌الدین
۱۳۹	اردبیلی
۱۴۰	رواج تصوف ابراف
	دوستداری شیخ بزرگ؛ شیخ علاءالدوله
۱۴۱	سمنانی و شیخ مبدالدین بغدادی
۱۴۳	انگیزه‌های سیاسی ارادت مغولان
۱۴۴	دیدگاه استاد صفاء
۱۴۶	تفسیر مولوی
۱۴۸	نگاهی روشنگرانه
۱۴۹	مقامات تصوف در حکومت مغولان
۱۵۱	کرامت سبکتگین غزنوی
۱۵۱	سالوس امیران
۱۵۲	همراهی سلاطین تیموری

فصل ششم: وزیر متصوف

۱۵۵	خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی
۱۵۶	نظام خانقاهی
	مناسبات خواجه رشیدالدین و شیخ
۱۵۶	صفی‌الدین اردبیلی
۱۵۷	مال و مکتب خواجه
۱۵۸	قتل سادات علوی
۱۶۱	سرقت ادبی
۱۶۲	کثرت تألیفات خواجه
۱۶۳	فضایل غازان‌خان

۲۲۱	تحلیل مؤلف مرصاد العباد	۱۹۹	موقعیت ممتاز جامی
۲۲۲	اصالت مغالبت	۲۰۱	مناسبات جامی با سلاطین عثمانی
۲۲۳	روایت ابن بطوطه	۲۰۸	پاسخ به ابهامات
۲۲۷	اساس تقرب به دربار سلاطین	۲۰۹	تأویل ثروت مشایخ
۲۲۹	تفاخر به قدرت صوری	۲۱۰	داستان سفیان ثوری و یحیی برمکی
		۲۱۲	روایت گلندزهر
	فصل یازدهم: صوفیان و صفویان	۲۱۳	نکوهش مال از سوی صوفیان
۲۳۴	قاعده صوفی‌گری	۲۱۵	ضیاع و غرر بایان و بهائیان
۲۳۵	انگیزه تراج و غارت		آخرین نمده تصوف سلطانی ۲۱۶
۲۳۶	حواشی مینورسکی بر تذکره الملوک		
۲۳۷	دیدگاه شاه اسماعیل صفوی		فصل دهم: تصوف و سیاست
۲۳۹	پادشاهان شیعه و سنی	۲۱۷	همراهی با صاحبان قدرت
۲۴۰	تحول مناسبات صوفیان و صفویان	۲۱۸	تفسیر اولوالامر
۲۴۱	بایان کار صوفیان در عصر صفوی	۲۱۹	قول جامی

پیشگفتار

به نام خداوند جان و خرد
کزین برتر اندیشه برنگذرد

اصل و اساس این پژوهش، آراء، افکار و شرح احوال شیخ نامدار تصوف، حسین بن منصور حلاج، با عنوان حلاج‌نامه بود که در نهایت به دو عنوان «اروند تصوف در سه جلد - تصوف و تاریخ، تأملات و تمهیدات، و کرامات و مقامات - و شرح زندگانی و آراء و آثار حلاج در یک جلد مجزا گردید. به همین دلیل، کتاب‌شناسی نویسنده که برای مجموعه چهارجلدی کار تدوین یافته، در پایان هر دو اثر آمده و در مراجعه به آن باید هر دو عنوان اثر ملحوظ نظر باشد؛ دو عنوانی که به شکلی ناگزیر با یکدیگر پیوند مرصوعی دارند. در واقع از منظری می‌توان سه جلد کاروند تصوف را به نوعی میراث حلاج و امثال و اقربان او به شمار آورد که در بستر تاریخ به شکل‌ها و شیوه‌های گوناگون رخ نموده است.

بدون تردید نام و نشانی دقیق منابع در کتاب‌شناسی توصیفی به صورت مستقل که دربرگیرنده هر چهار جلد اثر می‌باشد کمک‌کار کتاب‌شناسان و اهل تحقیق نیز خواهد بود. مدار اصلی پژوهش، تأملات شخصی نگارنده دربارهٔ مقولهٔ پیچیده‌ای به نام تصوف

بوده که در طول قرن‌ها همچنان دچار دگردیسی‌های پیاپی است و از تکاپویی شگفت در همگون‌سازی خود با دنیای مدرن بهره می‌برد.

نویسنده در این تحقیق به دنبال پاسخ به سؤالاتی بوده که همواره ذهن و ضمیر او را در سیطره و تصرف خود داشته است؛ اگر در این کار نیز همانند کار پیشین - خیام‌نامه - انبوه موضوعات پراکنده و یافتن پاسخی درخور برای آن‌ها به نظمی قابل پذیرش نزدیک شده باشد - زهی توفیق! و اگر از عهده همین اندک نیز برنیامده باشد: العذر عند کرام الناس مقبول، هر چند که صاحب این قلم آن‌گونه که در سروده بزرگ‌بانوی شعر پارسی خانم پروین اعتصامی آمده به گمان نیک خوانندگان طمع محمود می‌ورزد:

امید هست که ناراضی‌اش بپذیرند به کارگاه عمل هر چه بود کاری بود

آفاق تحقیق و تتبع ندارند در پژوهش به «تصوف تاریخی» راجع است و نه «تاریخ تصوف»، که بیش از هزار سال است که درباره عنوان اخیر نوشته‌اند و همچنان می‌نویسند؛ از بزرگانی چون ابوالعزیز محمد بن سامی و خواجه عبدالله انصاری گرفته تا قشیری و هجویری و جامی و به روزگار نزدیک‌تر، حاج زین العابدین شیروانی و رضاقلی خان هدایت و محمد معصوم شیرازی مشهور به معصوم علی‌شاه و بسیاری دیگر.

در میانه پژوهش، چند گاهی به دلیل بیماری دیرپای همسرم ایستایی پیش آمد به نوعی که از ادامه کار بازماندم ولی با تشویق همواره همرا، تلاش را از سر گرفتیم. این وقفه‌های گاه طولانی محسناتی هم داشت و دسترسی به برخی حقیقات جدیدتر را که در سال‌های اخیر طبع و نشر گردیده ممکن ساخت.

ارجاع به چاپ‌های مختلف و متعدد یک اثر نیز بیشتر برای آن بوده که دایره دسترسی به اصل آثار استنادی برای نسل‌های مختلف گسترده‌تر گردد؛ هر چند که گاه سفرهای ناگزیر و بُعد مسافت جغرافیایی و دوری از کتابخانه شخصی هم تأثیرگذار بوده است.

اشعار و عبارات عربی تا آن‌جا که دانش اندک نگارنده اجازه می‌داد به پارسی برگردانیده شد تا دانشجویان را به کار آید و فایده آن عام‌تر گردد. استادان و بزرگان از اهل تحقیق و

دیگر عزیزان به‌ویژه منتقدان جوان‌تر اگر خطایی دیدند بر ما ببخشایند که این تهدیدست بازار دانش، بدون هرگونه فروتنی، هیچ‌کسی است که هیچ نمی‌داند:

ما خود افتادگان مسکینیم حاجت تیغ برکشیدن نیست

همین که موارد خطا و اشتباه را که در کارهایی این‌چنین تا حدودی ناگزیر می‌نماید به نشانی ناشر یا در نقدهای عالمانه‌ای که می‌نویسند به این ناچیز گوشزد نمایند متنی است که بر او می‌گرازند، به صحت و درستی کار او مدد می‌رسانند. خداوند پیشاپیش به همه آنان پاداش نیک عطا فرماید!

دریغ است این متهم بدین سپاسگزاری از برخی همراهان همدل پایان پذیرد:

— از دوستان گرامی دکتر ضياء الدين سروش، هوشنگ دیده‌بان، و زنده‌یاد دکتر محمد قادسی که از تشجیع و ترویج نگارنده بازنايستادند و تا به آخر پیگیر پیشرفت کار بودند.
— از پروین عزیزم که حتی در روزهای سخت بیماری و جراحی سنگین، با لبخندی رنگ‌پریده که آمیزه‌ای از درد و امید را در آن دید با جمله «کار حلاج‌نامه به کجا رسید؟» عزم را جزم، و برای ادامه کار نه‌تنها می‌بخشید.
— از فرزندان نازنینم: نوشین، رضا، و مزده که با پیگیری مداوم، و گاه ترجمه منابع لاتین، مددکار بوده‌اند.

— از همکارم سرکار خانم مینا مهبد راد که ویرایش اثر در شکاف آراسته آن مرهون همت شایسته و دقت بایسته اوست.

— از جناب آقای سینا حاجی‌آقاجانی، مدیر انتشارات سینانگار، که در شرایط دشوار، در آماده‌سازی کتاب اهتمام تام کرد.

— از مدیر محترم انتشارات سخن، جناب آقای اصغر علمی، که در طول این چند سال در هر دیدار با اشتیاق فراوان پیگیر اتمام کار و نشر آن بودند.

و سپاس نخستین و پسین خداوند راست!

محمدرضا قنبری

مهر ۱۳۹۷ - تهران